

AMİD

(عميد)

Ortaçağ'dabazı İslâm ve Türk devletlerinde
rastlanan bir unvan ve memuriyet.

Sözlükte direk destek vermek, karar vermek ve kasdetmek gibi manalara gelen **عميد** kelimesinden türeyen **عميد** âşik, bir kavmin efendisi ve reisi demektir. Günümüzde ise dekan ve tuğ-general anlamında kullanılmaktadır.

Bu memuriyet ilk defa Sâmanî devlet teşkilâtında görülmektedir. Sâmanîler'in devlet daireleri içinde Dîvân-ı resâil yahut Dîvân-ı İnşâ ile aynı vazifeyi gören Amîdü'l-mülk divanının başkanına hâce amîd denilmekteydi. Terimin aynı mânâda kullanılışına Gazneliler devrinde de rastlanmaktadır. Gazneli Sultan Mahmud (998-1030) ve Sultan Mesud (1030-1041) dönemlerinde Dîvân-ı Risâlet'in reisi hâce amîd unvanını taşıyor, Selçuklular devrinde de muhtemelen Tuğra Divanı'nın reisine bu unvan veriliyordu. Sultan Muhammed Tapar zamanında (1105-1118) bu divanın başında bulunan kişiden Emîr Amîd olarak bahsedilmektedir (Bündârî, s. 109-112). Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh devrinde (1031-1075) on altı yıl kâtiplik yapmış olan Ebû Tâlib b. Eyyüb ile Zimâm Divanı'na tayin edilen Ebû'l-Kâsım b. Fahrüddeve b. Cehîr'e amîdü'r-rüesâ lakap ve unvanı verilmişti. Bu tabir Büveyhîler'de daha çok askerî bir mahiyet arz etmekteydi ve ordu kumandanlarına amîdülcüyûş denilirdi. Bununla beraber 1002 yılında hükümdarın vekili sıfatıyla Bağdat valiliğine tayin edilen Ebû Ali b. Üstâd Hürmüz'ün de amîdülcüyûş unvanıyla anıldığı görülmektedir.

Gazneliler'de Rey ve Cibâl gibi büyük vilâyetlerin idarî ve malî teşkilâtının başında geniş yetkilere sahip amîd unvanlı bir memur bulunmaktaydı. Bu sivil memurun yanında eyalet ordusunun kumandanı olarak genellikle bir Türk emîr yer alırdı. Selçuklular'ın Horasan'a yerleştikleri sırada bu eyaletin Gazneli amîdi Ebû Sehl Ahmed b. Hasan adında bir kişi idi. Sultan Mesud devrinde devlet kurmak için harekete geçen Selçuklular'la mücadele eden Gazneli orduları için amîd ve ordu kumandanlarının iş birliği yapma mecburiyeti vardı. Selçuklular'a karşı sefer yapan orduların ürettikleri Horasan amîdi tarafından öden-

diği gibi Sultan Mesud, Amîd Sûrî'ye Gazneli askerlerini teçhiz etmesini de emretmişti. Gazneli Devleti'nde amîdlik müessesesinin daha sonraki devirlerde de devam ettiği görülmektedir. Sultan III. Mesud zamanında (1099-1115) devlet ileri gelenlerinden Merdan Şah ile Vezir Ali hâce amîd unvanıyla anılıyordu.

Büyük Selçuklu Devleti'nde Tuğrul Bey zamanından beri mevcut olan amîdin çeşitli görevleri vardı. Eyaletlerin başında bir çeşit vali olarak görev yapan amîd sivil idarenin en büyük memuru idi. Bazı önemli eyaletlerin amîdleri divan başkanları ile aynı seviyede idi. Hatta Nizâmülmülk, ileri gelen devlet adamlarından bahsederken sırasıyla vezir, büyük divan üyeleri, ordu kumandanları ve amîdi sayar ki bu husus onların devlet kademesindeki yerini göstermesi bakımından önemlidir. Kaynaklarda doğrudan Selçuklu Devleti'ne bağlı olan Irak, Horasan, Hârizm, Bağdat, Hemedan, Belh, Urfa, Diyarbakır, Merv ve Meyyâfârikin amîdlerinden bahsedilmektedir. Amîd, bulunduğu eyalet veya şehirde siyasî, idarî, askerî ve malî konular başta olmak üzere hemen her meseleyle ilgilirdi. Gerekliğinde ordu teşkil ve teçhizi, birliklerin bir şehre yerleştirilmesi, bir şehrin korunması ve seferin bizzat yönetimiyle ilgili bütün askerî konular, hil'atlerin yapımı, hac yollarında emniyetin sağlanması, terekenin dağıtılması ve zaman zaman Dîvân-ı Mezâlim'e başkanlık etmek amîdin görevleri arasına giriyordu. Nitekim bir ordunun başında Arslan Besâsîrî'ye karşı savaşan Amîdü'l-İrâk Ebû Nasr Ahmed b. Ali esir düşmüş ve öldürülmüştü (1058). Sultan Tuğrul Bey onun yerine Ebû'l-Feth Muzaffer b. Hüseyin'i tayin etti. Ancak Muzaffer b. Hüseyin hazineye taahhüt ettiği parayı tam olarak ödeyemediği için daha sonra yerine Ebû Ahmed b. Abdülvâhid adında bir başkası görevlendirildi (1061). Tuğrul Bey'in ölümü (1063) ve Alparslan'ın tahta geçmesinden sonra, Alparslan'ın hükümdarlığına ait formalitelerin tamamlanması için amîd unvanı taşıyan Ebû'l-Hasan adlı bir devlet adamı elçilik göreviyle Bağdat'a gelmişti (9 Cemâziyelevvel 456/29 Nisan 1064). Onun ardından Irak amîdliğine Reîsü'l-İrâkeyn Ebû Ahmed en-Nihâvendî tayin edildi. Daha sonra Ebû'l-Abbâs ile Ebû Saîd Kâinî Bağdat amîdi olarak görev yaptılar. Sultan Melikşah ve halefleri zamanında şâhne*lik müessesesinin önem kazanmasıyla amîdler daha çok malî meselelerle uğraşmaya başladılar.

Cengiz Han'ın, Semerkant'ı zaptetiktikten sonra bu şehre ait 20.000 dinarlık verginin tahsili için Hârizmşah Muhammed'in (1200-1220) ileri gelen devlet adamlarından Emîr Amîd-i Büzürg unvanlı birini görevlendirmesinden, Hârizmşahlar'da da bu unvanın kullanıldığı anlaşıyor. Yine Hârizmşahlar Devleti'nin ileri gelenlerinden Otrar'da vezir nâibliği yapmış olan Bedreddin adlı kişi de amîd unvanını taşıyordu.

Amîdülmülk, amîdüddin ve amîdüddeve gibi lakaplar önceleri devletin büyük memurlarına verilirken daha sonra ikinci derecede görevliler için de kullanılmaya başladı. Bu yüzden lakapların suistimal edilmesine karşı çıkan Nizâmülmülk vezir, tuğraî, müstevî, âriz ve amîd-i Hârizm'den başka hiç kimsenin bu lakapları almaması gerektiğini söyler. Bazı kişiler ise görevlerinden ayrıldıktan sonra da amîd lakabıyla anılmaya devam etmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (trc. M. Altay Köymen), Ankara 1982, s. 192, 203, 204; Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târîh* (nşr. Ganî-Feyyâz), Tahran 1324 hş., s. 390, 595; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bündârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* (Zübdetü'n-Nuşra ve nuşbetü'l-Usra, trc. Kivameddin Burslan), İstanbul 1943, s. 9, 33, 109-112; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşây*, I, 196; *Ahbârü'd-devleti's-Selcukîyye* (trc. Necati Lugal), Ankara 1943, s. 4; Hasan Enverî, *İstîlâhât-ı Dîvânî-yi Devre-yi Gaznevî ve Selcûkî*, Tahran 1355 hş./1936, s. 256-257; İbrahim Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 268, 277; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*, Edinburgh 1963, s. 84-85, 124; a.m.f., *The Later Ghaznavids*, Edinburgh 1977, s. 73-74; Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad*, Calcutta 1964, s. 84-88, 93, 122-123, 126, 129, 138, 140, 155, 208, 212; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 42; Barthold, *Türkistan*, s. 292-293; M. Altay Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, Ankara 1983, II, 175-199; M. Fuad Köprülü, "Amîd", *İA*, I, 399-400; Cl. Cahen, "Amîd", *El*² (İng.), I, 434.

ERDOĞAN MERÇİL

ÂMİDİ, Hasan b. Bîşr

(حسن بن بشر الأمدي)

Ebû'l-Kâsım el-Hasen b.
Bîşr b. Yahyâ el-Âmidî
(ö. 371/981)Arap dili ve
edebiyatı münekkithlerinden.

Aslen Âmidli (Diyarbakır) olduğu için Âmidî nisbesiyle tanınan Hasan b. Bîşr Basra'da dünyaya geldi ve çocukluğu orada geçti. Öğrenim için gittiği Bağ-

dat'ta başta Zeccâc olmak üzere İbn Düreyd, İbnü's-Serrâc, Ahfeş el-Asgar ve Niftaveyh gibi ünlü âlimlerden dil ve edebiyat tahsil etti. Edebiyat alanında geniş bir kültüre ve derin bir anlayışa sahip olan Âmidî'nin yazısı da çok güzeldi. Bu sebeple geçimini Bağdat ve Basra mahkemeleriyle devlet ve evkaf dairelerinde kâtiplik yaparak sağladı. Daha sonra evine kapanıp vefatına kadar eski Arap şiiri ve kültürü ile meşgul oldu. Yazdığı şiirlerde edebî sanatları sade bir üslup içinde işleyerek büyük bir sanatkâr olduğunu ortaya koydu. İlk devir şairlerinin şiirlerini araştırıp tenkide tâbi tutmasıyla tanınan ve ilk edebiyat münekkittleri arasında haklı bir şöhrate sahip olan mümtaz bir şahsiyettir. Eserlerinde Câhiz'in metodunu benimsemiş, incelediği konuyu bütün yönleriyle ele alırken sık sık *istitrat**'lara başvurmuştur. Doğup büyüdüğü ve hayatının önemli bir kısmını geçirdiği Basra'da vefat etti.

Eserleri. Âmidî'nin bugün elde bulunmayan divanından başka belli başlı eserleri şunlardır: 1. *Kitâbü'l-Muvâzene beyne't-Tâ'iiyyeyn* (el-Muvâzene beyne Ebî Temmâm ve'l-Buhtürî). Müellif bu eserinde, Tay kabilesinin iki ünlü şairi Ebû Temmâm ile Buhtürî'nin şiirlerini estetik açıdan, lafız ve mâna uygunluğu ile şiirlerin muhtevasının çalıntı olup olmadığı bakımından mukayese etmektedir. Bazılarına göre Âmidî bu tenkidlerinde objektif davranmamış ve çalışmasında Buhtürî'nin tarafını tutarak Ebû Temmâm'a haksızlık etmiştir. Bununla beraber *Kitâbü'l-Muvâzene* Arap edebiyatında tenkid metodunun yerleşmesi hususunda önemli tesirler icra etmiştir. Dr. İhsan Abbas, *Târîhu'n-naqdi'l-edebî 'inde'l-'Arab* adlı eserinde *Kitâbü'l-Muvâzene*'nin geniş bir değerlendirmesini yapmıştır (s. 157-185). Şiir tenkidi alanında önemli bir yeri bulunan eser birçok defa neşredilmiştir (İstanbul 1287; Beyrut 1332; Kahire 1928; nşr. Mahmûd Tevfik, Kahire 1932; nşr. M. M. Abdülhamîd, Kahire 1944; nşr. Ahmed Sakr, Beyrut 1944; I-II, Kahire 1961-1965; nşr. Kâsım Mûmenî, Bağdat 1985). Eser ayrıca Velled Çelebi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul 1311). 2. *el-Mü'telif ve'l-muhtelif**. Belli bir sahada, meşhur adları (isim, künye, lakap) aynı olan şahısları birbirinden ayırmak maksadıyla yazılan bu tür eserlerin şairler için kaleme alınmış güzel bir örneğidir. Bu kitabı ilk defa Fritz Krenkow, Merzûbânî'nin

Mu'cemü's-şu'arâ* adlı eseriyle birlikte Kahire'de neşretmiştir (1354). Daha sonra Abdüssettâr Ahmed Ferrâc tarafından yine Kahire'de yayımlanmıştır (1381).

Kaynaklarda zikredilen, ancak günümüze intikal ettiği bilinmeyen önemli eserlerinden bazıları da şunlardır: *Kitâbü'l-İslâhî mâ fî 'İyârî's-şi'r li'bni Tâbâtabâ mine'l-ḥaṭa**; *Kitâbü'l-Hâş ve'l-müşterek*; *Kitâb fî enne's-şâ'ireyn lâ tetfeḥku ḥavâṭiruhumâ*; *Fe'altü ve ef'altü*; *el-Hurûf mine'l-uşul*; *Mu'cemü's-şu'arâ**; *el-Emâlî*; *Tebyînü ḡalaṭi Qudâme b. Ca'fer fî Kitâbi Nakdi's-şi'r*; *er-Red 'alâ İbn 'Ammâr fî mâ ḥaṭṭa 'e bihi Ebî Temmâm*; *Tafzîlü şî'ri İmri ilḡays 'ale'l-câhiliyyîn*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 155; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba**, VIII, 75-95; a.mlf., *Mu'cemü'l-büldân*, I, 67; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 285-289; Süyûtî, *Buḡyetü'l-vu'ât*, I, 500-501; Serkîs, *Mu'cem*, I, 9; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 171-172; a.mlf., "el-Âmidî", *IA*, I, 401; Sezgin, *GAS*, II, 39, 41, 42, 44, 60, 68, 96, 101, 105, 106, 550, 553, 554, 562, 634, ayrıca bk. *Fihrist*; Münecid, *Mu'cem*, II, 9-10; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edeb*, II, 524-527; G. J. H. Van Gelder, *Beyond the Line*, Leiden 1982, s. 68-75; İhsan Abbas, *Târîhu'n-naqdi'l-edebî 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1404/1983, s. 154-185; Ali Muhammed Hasan el-İmârî, "el-Âmidî ve kâziyyetü'l-lafz ve'l-ma'nâ", *Mecelletü'l-Baḡşil-'ilmî ve't-türâşil-İslâmî*, III, Mekke 1400, s. 209-220; Susan P. Stetkevych, "Ebû Temmâm fî müvâzeneti'l-Âmidî Ḥaşrû'l-mü'esseseti'n-naḡdiyye li-şî'ri'l-bedî'" (trc. Ahmed Atman), *Fuṣûl*, VII/2, Kahire 1986, s. 42-57; Ömer Nasûhî [Bilmen], "Âmidî", *İTA*, I, 384.

İSMAİL DURMUŞ

ÂMİDÎ, Rükneddin

(ركن الدين العميدى)

Ebû Hâmîd Rükneddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmidî es-Semerkindî (ö. 615/1218)

Özellikle cedel ilminde tanınmış Hanefî fıkıh âlimi.

Semerkantlı olup doğum tarihi belli değildir. Devrin önde gelen âlimlerinden ve özellikle Razıyyüddin en-Nisâbü'rî'den ders aldı. *Cedel** ve *hilâf** ilminde temayüz etti. Bengal'in eski başşehri olan Leknevtî'de bir süre kadılık yaptı. Nisâbü'rî'nin cedel sahasında derinleşen ve Rûkn lakabıyla anılan dört talebesinden biri olan Âmidî, cedelin Farsça'da *cüst* (Ar. bahs) denilen dalını müstakil olarak ele alan ve bu konuda ilk defa eser veren âlimdir. İbn Haldûn cedel ilminden bahsederken bu konuda biri Pezdevî diğeri de Âmidî tarafından geliştirilen iki metot bulunduğunu belirtir. Birincisinde nas, icmâ ve istidlâl gibi şer'î deliller esas alınırken daha geniş bir çerçeveye oturan Âmidî'nin metodunda ise dayandığı ilim dalı ne olursa olsun her nevi delil kullanılmaktadır (bk. *el-İber*, I, 382; *Keşfü'z-zunûn*, I, 578-579). Âmidî, 9 Cemâziyelâhîr 615'te (2 Eylül 1218) vefat etmiştir.

Âmidî'nin cedel konusunda bazı eserler kaleme aldığı bilinmektedir. Bunlar, fukahâ arasında meşhur olan *et-Tarîḡatü'l-'Amidiyye* (bk. Brockelmann, *GAL*, I, 568), Şemseddin Ahmed b. Halîl el-Huveyi-

Hasan
b. Bîşr
el-Âmidî'nin
*Kitâbü'l-
Muvâzene
beyne't-
Tâ'iiyyeyn*
adlı eserinden
iki sayfa
(Süleymaniye Ktp.,
Yenicami,
nr. 1195/4,
vr. 147^b, 410^a)

